

IDEJNA I KULTUROLOŠKA STRUJANJA U JAVNOM ŽIVOTU HRVATSKOGA NARODA U RAZDOBLJU OD 1918. DO 1941.

Jakov Jukić
Split

UDK: 316.7(497.5)"1918/1941"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 28. 1. 2000.

U modernomu hrvatskom društvu prve se ideologije javljaju početkom XX. stoljeća. Prvom ideologijom možemo nazvati katoličko-crkvenu, a vezana je uz ime biskupa Mahničica i utemeljenje Hrvatskoga katoličkog pokreta; drugom ideologijom možemo nazvati liberalno-građansku, a vezana je uz ime liberalnoga književnog kritičara Marjanovića i pojavu moderne u književnosti. Trećom pak ideologijom možemo nazvati marksističko-komunističku, a vezana je uz Drugi kongres komunističke partije Jugoslavije u Vukovaru i njegova kruta i dogmatska stajališta. Sigurno je da je gotovo istodobno nastajanje triju suprotnih i oporbenih ideologija imalo za posljedicu njihovo još veće homogeniziranje i suprotstavljanje. U tekstu su podrobno opisana sva tri ideološka kruga u onodobnom hrvatskom društvu. Zato što ih, unatoč njihovim razlikama, vezuje isti ideološki diskurs, danas se više valja baviti njihovim sličnostima nego razlikama. Svejedno, stvari su se počele mijenjati. Sve su tri ideologije doživjele određenu deideologizaciju i ubranu sekularizaciju. Vidjelo se da ideološka isključivost ničemu ne vodi i da se društveni problemi ne mogu s pomoću ideologije rješavati. S druge strane, nacionalno pitanje u hrvatskom društvu sve je više izbijalo u prvi plan, a njega se očito nije moglo razriješiti ideologijom nego samo političkim pragmatizmom. Stoga slabljenje ideoloških tenzija i jačanje političkoga diskursa u hrvatskomu društvu.

✉ Željko Mardešić (pseudonim: Jakov Jukić), Vukovarska 117/3, 21000 Split, Hrvatska.

Hrvatski je narod vlastitu samobitnost iskazivao u dugim stoljećima svojega opstanka ponajprije u kulturi. U tom je sklopu važno istaknuti kako je ta kulturna baština – koja ima značenje svjedočanstva – nastala na raskrižju mnogih utjecaja i moć-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

nih kraljevstava. Rastrganom između Mletaka, Turske, Pešte i habsburških presezanja, hrvatskom je biću preostalo da se jedino u kulturi sam potvrdi i od drugih dovoljno razlikuje. Od preromaničkih crkvice, prvoga tiska Misala do Marina Držića i renesansnoga graditeljstva u Dalmaciji ne prestaje se iskazivati duh jednoga naroda koji se pokušavao kulturno uobličiti kad se već nije mogao politički ostvariti. Na tom putu ponetko se uspio vinuti u europske visine, kao primjerice Marko Marulić čije će djelo *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* doživjeti svjetsku slavu i opću pohvalu. U kasnijim razdobljima zasjat će likovi filozofa Frane Petrića i teologa Matije Vlačića Ilirika, a onda velikog Jurja Križanića, preteče ekumenizma i religijskoga univerzalizma. Bilo bi svakako pogrešno preskočiti Ruđera Boškovića i njegovu knjigu *Theoria philosophiae naturalis* te ponajboljega europskoga minijaturista Jurja Klovića "velikog umjetnika u malim stvarima".

Sve je to trajalo do ilirskog pokreta. Tek u XIX. stoljeću hrvatsko se biće počinje ustrojavati i u politici, a ne samo u kulturi. Zasluga bez dvojbe pripada naglom prodiru građanskoga društva i pojavi njegova nositelja dr. Ante Starčevića. No, valja čekati XX. stoljeće da se u hrvatskom društvu napokon pojave i prve ideologije ili vladajuće ideje u modernom smislu riječi.

Tri takve ideje ili, još bolje, idejna i kulturološka kruga bit će definitivno oblikovana upravo početkom XX. stoljeća u svojoj punoći i zamahu. Zato nije uopće moguće govoriti o idejnim i kulturološkim strujanjima u javnom životu hrvatskoga naroda u razdoblju između dvaju svjetskih ratova bez stalnoga i opetovanoga navraćanja na početke XX. stoljeća kad su ta tri idejna i kulturološka kruga bila potpuno određena i povijesno zaokružena.

Prvi idejni krug ćemo nazvati katoličko-crkvenim krugom; drugi idejni krug ćemo nazvati liberalno-građanskim krugom; treći idejni krug ćemo nazvati marksističko-komunističkim krugom. Prvi je krug vezan uz ime biskupa Mahničā i utemeljenje Hrvatskoga katoličkog pokreta. Drugi je krug vezan uz ime liberalnoga kritičara Milana Marjanovića i pojavu moderne u književnosti. Treći je krug vezan uz Drugi kongres komunističke partije Jugoslavije u Vukovaru i njegova kruta i dogmatska stajališta.

PRVI IDEJNI KRUG ILI KATOLIČKI INTEGRIZAM

O tom krugu i njegovu prvom ideologu, krčkom biskupu Antunu Mahničū, dosta se zna i napisane su u posljednje doba mnoge vrijedne znanstvene studije. Ono što želimo naglasiti jest činjenica da je upravo biskup Antun Mahnič pokušao katolički svjetonazor staviti u prvi plan cijeloga hrvatskog dru-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

štva, a sve drugo njemu podrediti. Bio je, dakle, ideolog katolicizma, što znači da je ideje ili svjetonazore digao na razinu društvenoga sustava ili poretka. Da bi to ostvario, ustrajavao je na potpunosti katolicizma, bez popuštanja i iznimke, svugdje i uvijek. Taj je idejni radikalizam izrazio 1915. godine u časopisu *Luč* ovim riječima: "Katoličkom obrazovanom laikatu zapala je zadaća da Krista i njegovo evanđelje opet uvedu u znanost i umjetnost, u javni moral i nastavu, u parlament i zakonodavstvo, u državnu upravu, politiku i međunarodne odnose."

Tražila se, dakle, posvemašnja i beziznimna obnova privatnoga i javnoga života u Hrvatskoj u duhu učenja Katoličke crkve. Nema nagodbe, a niti popuštanja, jer je naviješten rat liberalizmu i drugim modernim idejama do njihove potpune iskorijenjenosti. Sve što se u onodobnoj Europi stvaralo i rađalo u području kulture, filozofije, umjetnosti, škole i znanosti bilo je odbačeno i osuđeno. U tom usredotočenju na idejni katolicizam, Antun Mahnič nije poštedito ni nacionalno pitanje. Jer, ako je katolik trebalo biti prvo, onda je sve ostalo moralo biti drugo. Ništa nije bilo iznad toga, pa ni nacionalna ideja. Stoga će Mahnič napisati: "Crkva će ravnati politikom, a ne robovati politici."¹

Slično je bilo s kulturom i književnošću. U njima treba najprije razobličiti "krive nazore" i "zablude", a onda se baviti estetskom prosudbom. Kako je u modernoj kulturi bilo malo toga u doslovnom značenju katoličkoga, našla se ta kultura jednako pod teškom optužbom i neprizivnom osudom.

Ovdje, naravno, ne možemo ulaziti u razglabanje ondašnjeg katolicizma u njegovu integrističkom izdanju čiji se utjecaji osjećaju u idejnim stajalištima Antuna Mahnića. Ipak, pripomenimo da se u onodobnom europskom društvu vodio neprikriveni rat između katolicizma i liberalizma, u što je biskup Mahnič vjerojatno bio dobro upućen. Inače, taj je sukob započeo prosvjetiteljstvom i Francuskom revolucijom sa strane građanstva, a osudama takvog svijeta od Katoličke crkve. Dapače, É. Poulat misli da je spomenuti politički dualizam zapravo izmišljotina liberalne ideologije, a ne zbiljski odsjev stanja u društvu.² Riječ je, dakako, ne samo o sukobu religije i neregijjskog društva, dotično kršćanstva i nekršćanskog svijeta, nego o oporbi dviju kultura. Jer, u kršćanskoj civilizaciji srednjega vijeka društvo je bilo religijsko, a religija društvena. Takvom se kršćanstvu suprotstavlja sada liberalizam sa zahtjevom ne samo ravnopravnosti nego nadmoćnosti i isključivosti, što upućuje na zaključak da je u krajnjoj crti riječ o suprotnim ideologijama. Povijesno gledano, katolicizam nije imao potrebe sebe uopće određivati na integralan način sve dok vladajuća kultura nije počela osporavati taj integritet. A baš je li-

beralizam odvojio i razdvojio javno od privatnoga područja na političkomu planu i subjektivni poredak od objektivnoga na filozofskom i psihološkomu planu. To je onda dovelo do rastave Crkve i države, razuma i vjere, politike i religije. Integrizam je, dakle, bio odgovor katolika na spomenuta "rastavljanja" liberalizma.³

Za nas ostaje otvoreno pitanje: Koliko je Mahničev isključivi antiliberalni katolicizam bio u svezi s prilikama u Sloveniji, a koliko opet potican općim prilikama u europskom katolicizmu. Smiljana Rendić je u jednom članku zastupala zanimljivu tezu da je Mahničeva reakcija na liberalizam u Hrvatskoj bila zapravo preuranjena, pa je pritom jako naškodila nacionalnom pokretu. Katolički laički pokret u Hrvatskoj nije, naime, bio izvoran, nego je nastao po slovenskom uzoru, a taj po austrijskom modelu. No, prilike su bile različite. U Austriji se širio antiklerikalni liberalizam koji je Crkva nastojala oslabiti i potisnuti, jer joj je rezao korijene. A upravo je takav borbena antiliberizam prenio iz Austrije i Slovenije u Hrvatsku novi krčki biskup Antun Mahnič, ne obazirući se na prilike u Sloveniji u kojoj je pozornost katolika bila usredotočena na zahtjev za spajanjem odvojenih dijelova u Austro-Ugarskoj Monarhiji i obrani hrvatskoga državnog prava. Zato je većina svećenstva držala da je borba s liberalizmom u Hrvatskoj promašena i suvišna, ako ne i štetna, jer nepotrebno dijeli narodnu snagu i suprotstavlja njezine dijelove.⁴

U te se teme nećemo opširnije upuštati. Nama je glavno istaknuti idejnu i ideološku osobinu Mahničeva pojma katolicizma. To je svjetonazor koji je dignut na najveću razinu društvene općenitosti i njezine potpunosti.

DRUGI IDEJNI KRUG ILI LIBERALNI INTEGRIZAM

Iako sintagma "liberalni integrizam" može zvučiti kao protuslovlje, poznato je da je u svojem početnom obliku liberalizam bio izrazito ideološki ustrojavan. Stoga ne iznenađuje da se gotovo u isto doba kad i Mahničev ideološki katolicizam javlja, usporedno i ideološki, liberalizam u osobi i pothvatu Milana Marjanovića, utemeljitelja moderne i poznatoga književnog kritičara. Iako je široj javnosti poznatiji kao vrstan polemičar iz redova književnih znalaca, dublji će uvid u njegovu idejnu djelatnost otkriti Milana Marjanovića kao najpoznatijega i najnaobraženijega liberalnog prvaka u nas. Nitko nije, naime, tako sustavno, široko, uporno i dosljedno promicao liberalni svjetonazor kao društvenu činjenicu – u njegovoj kulturološkoj općenitosti i idejnoj potpunosti – kao upravo Milan Marjanović.

U tome je nehotice bio posve sličan biskupu Mahniču, osim u sržnom idejnom neslaganju i očitoj suprotnosti svjetonazora. Opredjeljenja su im bila suprotna, ali duh vremena

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

vrlo sličan: polemika, veliki idejni sustavi, nepopustljivost, borbenost, neautonomija zemaljskih vrednota, ideološka isključivost i traženje potpore pozitivne znanosti. Išlo se na sve ili ništa. Ne treba zaboraviti da Milan Marjanović nije bio samo književnim kritičarem, nego također ideologom, povjesničarem, filozofom, sociologom i popularizatorom prirodnih znanosti. On raspravlja suvereno o katoličkim konvertitima, o pjesnicima Carducciju i Verlaineu, o evolucionizmu, o Darwinu, Haeckelu i Brunetierru, psihologiji i kapitalizmu, duhovnoj kulturi i hrvatskomu društvu. Svuda zagovara vrijednosti slobode, oslobođenja i budućnosti, a poriče prošlost, konzervativizam i mitologiju povijesti. Kao i Mahnič, upire on sve snage u taj svoj sveobuhvatni program stvaranja novoga hrvatskog društva, iako na različitim svjetonazornim temeljima. U tom će onda smislu Milan Marjanović napisati sljedeću rečenicu: "Naša bi moderna morala biti zorom novog života i to ne samo književnog i umjetničkog nego i društvenog, moralnog, intelektualnog i političkog. Jednom riječi: Naša moderna treba postati preporodom svega našega bića."⁵

Tu su sveobuhvatnost i viziju novoga liberalnog i građanskog društva – u značenju integralne ideologije – jednako prepoznali Miroslav Krleža i Antun Barac. Držali su da je Marjanovićev ideal bila Europa, a cilj radikalna promjena društvene svijesti. A upravo je sloboda za njega poglaviti uvjet zdravoga i potpunoga razvitka, ne samo književnosti nego duhovnoga života uopće.⁶ Stoga sukob s katoličkim krugom koji je za njega bio i ostao prva i najjača prepreka toj slobodi i tom napretku.

TREĆI IDEJNI KRUG ILI KOMUNISTIČKI INTEGRIZAM

Treći, oblikovan na početku XX. stoljeća, također kao prethodna dva, najslabiji ideološki krug bio je jamačno komunističko-marksistički. Kako su se liberali u početku pokazivali snošljivijima prema još nedovoljno razvijenim lijevim pokretima – Krleža će reći da je Marjanović lijevi liberal – njihov je rast tekao u određenoj zavjetrini povijesti. Svejedno, važno je zabilježiti kako je na istom tom početku XX. stoljeća održan Drugi kongres komunističke partije Jugoslavije u Vukovaru na kojem je potpuno pobijedila boljševička struja komunizma, nametnuvši socijalistima i socijaldemokratima poznati 21 uvjet za pristupanje Kominterni, i to bez razgovora i dogovora. Tako je poražena strategija parlamentarne borbe za socijalizam koju su zdušno podržavali socijalisti i socijal-demokrati.⁷ Drugim riječima, pobijedila je integristička i ekstremna doktrina boljševičke revolucije, najtvrdža struja komunizma utjelovljena u likovima ideologa V. I. Lenjina i državnog diktatora J. V. Staljina.

NEIZBJEŽNI SUKOB TRIJU IDEJNIH KRUGOVA ILI IDEOLOGIJA

Već su po svojem načinu razmišljanja sva tri opisana idejna kruga navješćivala međusobni neizbježivi obračun i sukob. Rat svih protiv svakoga. Zato će nemilosrdni prijemor i nezauzavljiva prepirka obilježavati ne samo idejnu scenu hrvatskoga društva početkom dvadesetoga stoljeća, nego će se preliti njezin duh kroz sve razdoblje između dvaju svjetskih ratova.

U tom Hrvatska nije, dakako, bila nikakva posebna iznimka. Émil Poulat je pisao o lijevim i desnim strujanjima u europskim društvima, a kasnije otkrivao trokut suprotstavljanja između katolicizma, liberalizma i komunizma.⁸ Mi smo se radije opredijelili za geometrijske likove krugova, jer se njima bolje iskazuje kasnije idejno raslojavanje triju ideologija.

Ta su tri idejna kruga ili ideologije – katolička, liberalna i komunistička – bile u stalnom sukobu i nepomirljivoj opreci. Katolicizam je polemizirao s liberalizmom i komunizmom; liberalizam s katolicizmom i komunizmom; a komunizam s katolicizmom i liberalizmom. Šest žestokih sukobljavanja na malom prostoru bilo je poglavita oznaka idejnih i kulturoloških strujanja u hrvatskom društvu. Koliko je taj sudar bio tvrd i nepomirljiv najbolje pokazuje činjenica da se ideološki neprijatelji nikad nisu međusobno prozivali po pravim imenima, nego po pogrđnim nazivima koji su često bili posve pogrešni. Tako su katolici postali klerikalcima, liberali su postali masonima, a komunisti boljševicima, što jest i nije istina. Ideolozi su iz ta tri kruga vjerovali da se samo svjetonazorskim izborom razrješavaju politički zapletaji u hrvatskomu društvu. Tko usvaja kršćanstvo, liberalizam ili komunizam taj zapravo već unaprijed osigurava da će sva zla potpuno iskorijeniti i doprijeti do posvemašnjega boljitka naroda. Stoga je pogrešno reći da su tri spomenuta ideološka kruga bila politički ustrojena. Ona su ostala svjetonazorima, pa zbog toga i neka vrsta političkoga izbora, ali nikad obrnuto. Politika shvaćena kao djelatnost, podvrgnuta isključivo vlastitim zakonitostima i tehnologiji mogućega bila je još zaista jako daleko. Ideologije su nadmoćno vladale u hrvatskomu društvu.

Zato sva tri ideološka kruga imaju do u tančine istovjetne programe i vizije zauzimanja svih ovlasti u društvu, iako s različitim predznacima. Ono što ih poistovjećuje nisu, dakle, ideologije – jer su one potpuno suprotne i mogu ih samo razdvajati – nego isti ideološki naglasak potpunoga svjetovnoga spasenja i zemaljskoga oslobođenja. Stoga vjernost cjelovitosti nauka i strogost njihova pridržavanja, dotično upornost njihove obrane i nepopustljivost u stajalištima. U tom sklopu svako je odstupanje izdaja, a dvojba slabost. Nacionalno pitanje, koje nije bilo svjetonazorno, pokušalo se riješiti u krugu samo jednog svjetonazora, što je baš sprečavalo da ga se uspješno i do kraja riješi.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

Svejedno, stvari su se počele mijenjati. Makar su spomenuta tri idejna i kulturološka kruga bila postojana u svojoj čvrstoći i nepopustljivosti, vrijeme je činilo svoje. Tijekom dvadeset međuratnih godina sva su tri kruga doživjela određenu deideologizaciju i ubrzanu sekularizaciju. Razlozi su tome dvojaki. Prvi dolazi od nužnog unutarnjeg raslojavanja pojedinog idejnog kruga bez čega inače nema ljudskoga i povijesnoga napretka. Drugi dolazi od stalne povećane vanjske aktualnosti nacionalnoga pitanja u hrvatskomu društvu koje je sve drugo istisnulo i bacilo na rub zauzetosti i propitkivanja.

Svaka isključivost u polemici ima nepoželjne učinke, često i protiv volje nositelja sukoba. Onaj, naime, tko u svemu vidi opasnost polako je počinje pronalaziti unutar sebe i u svojih pristalica. Kroz takav su razvitak, više ili manje, prošla sva tri idejna ili kulturološka kruga, oslabivši time svoju početnu ideološku krutost i opasnu isključivost.

KATOLIČKO-CRKVENI IDEJNI KRUG I NJEGOVA UNUTARNJA POLEMIKA

Bilo bi posve krivo reći da je Mahničev duh nestao iz Hrvatskoga katoličkog pokreta. Naprotiv, na njega su se svi rado i često pozivali. Druga je, međutim, stvar što su mnoge otkrivene i neočekivane novosti našle mjesta među katolicima. Ovdje nije moguće sve njih nabrojiti, ali je korisno barem neke spomenuti. U katoličkom je idejnom krugu došlo do prvoga malog razdvajanja upravo u pogledu odnosa prema modernoj kulturi, posebno književnosti. To je učinio čovjek koji se inače držao vjernim učenikom biskupa Antuna Mahniča. Riječ je o Ljubomiru Marakoviću. Budući da je cijeli svoj život bio zaokupljen praćenjem strane književnosti i filma, teško je od njega bilo očekivati da ono o čemu piše zapravo drži nečim posve nevrijednim i dostojnim osude. Stoga njegova pozitivna ocjena mnogih kulturnih i književnih postignuća u modernoj Europi, što se nije uvijek slagalo sa strogim mjerilima Mahničeve katoličke estetike. Vrlo rano u časopisu *Luč* on će napisati kako su mnogi katolici sve moderne pjesnike i književnike proglasili bezbožnicima, a ne da bi od njih još nešto i naučili.⁹

Još se očitiji unutarnji obračun između branitelja autonomije umjetnosti i njihovih osporavatelja odvijao u katoličkim laičkim pokretima. Domagojci su bili otvoreniji novostima svijeta, a križari zatvoreniji i nepovjerljiviji prema modernom društvu, iako i jedni i drugi vjerni Rimu i papinskim naputcima. Nije onda bilo iznenađenje što su domagojci držali da nije samo katolička književnost doista vrijedna, a sve drugo treba odbaciti i osuditi kao grijeh i bezboštvo. To se razvidno vidjelo u polemici koja se začela između konzervativca Matije Manjarića i domagojca Petra Grgeca. Nitko nije u onodobnim ras-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

pravama slutio da isti prijevor o "autonomiji umjetnosti" u sebi skriva zapravo mnogo širi problem "autonomije zemaljskih vrednota", što će baš na Drugom vatikanskom koncilu postati glavnom točkom obrata i preokreta u odnosu prema integrističkoj i bojovnoj tradiciji Crkve. Već je, dakle, onda bila ozbiljno stavljena u pitanje ideološka slika kršćanstva, pa i u priliči kad njezini nositelji nisu toga uvijek i do kraja bili svjesni.

Slična se rasprava povela i u drugim područjima katoličke kulture. Tako je u polemici o modernizmu, a u povodu objavljivanja knjige Frana Barca *O modernoj katoličkoj apologetici*, Mahničeva *Hrvatska straža* pronašla u toj knjizi mnoge modernističke zablude, od agnosticizma do potpunoga zbacivanja skolastike. Frana Barca je branio tadašnji profesor Antun Bauer koji će, usprkos toj obrani, postati nekoliko godina kasnije zagrebačkim nadbiskupom, pokazavši nehotice gdje se nalazi pravo usmjerenje povijesti Crkve. Jamačno se kretalo prema Drugom vatikanskom koncilu, a ne prema zastarjelim i nadiđenim integrističkim fundamentalizmima.

Druga slična polemika bila je ona između H. Boškovića i S. Zimmermanna, a treća između K. Balića i H. Boškovića.¹⁰ Četvrta, već u Drugom svjetskom ratu, izbila je između isusovca J. Gemmela i profesora Mihajla Lanovića. Iako su sve one bile visoko apstraktne i filozofski učene, riječ je bila ipak o sporu između onih koji su za razum – što je također neka izrazito zemaljska vrijednost – tražili određenu veću autonomiju i onih koji su ga vezivali uz nepromjenjive teološke stavove. Za potvrdu promjena koje su neizostavno dolazile, usprkos protivljenju konzervativnoga dijela teologa i laika, dostatno je iznijeti nekoliko znakovitih novosti u stajalištima. Najizrazitiji je onaj u pogledu odnosa Crkve prema psihoanalizi. Tko bi se potrudio usporediti mišljenje jednoga A. Alfirevića, urednika isusovačkoga časopisa *Život*, i W. Keilbacha, istaknutoga katoličkog filozofa i profesora na Zagrebačkom bogoslovnom fakultetu, ostao bi jamačno zapanjen razlikom u njihovu pristupu psihoanalizi, makar ih dijeli samo dvadesetak godina u izricanju sudova i ocjene o psihoanalizi. Naravno, ima i drugih primjera, kao što je onaj o odnosu teologije prema evoluciji, nekršćanskim religijama, marksizmu, radničkom pitanju, kozmologiji i povijesti. Svuda se osjećala promjena, razvitak i otvaranje prema novim obzorima i novim pitanjima.

GRAĐANSKO-LIBERALNI KRUG I NJEGOVA UNUTARNJA POLEMIKA

Ni ovdje, kao ni u katoličkom krugu biskupa Mahniča, nitko nije osporavao Marjanovićeve ideološki pojam liberalizma. No, prvi naraštaji njegovih sljedbenika – okupljeni oko časopisa *Obzor* ili *obzoraši* – malo su drukčije gledali na ideje liberalizma.

Dok je Marjanović stavljao naglasak na opće zahtjeve i društvene programe, kulturološke pobjede i ideološke obračune, dotle su obzoraši više bili okrenuti idealima demokracije i individualizma, teorijskom taktiziranju i političkim kompromisima. Prohujali Marjanovićeви ideološki ratovi su im postali tuđi i odveć starinski, pa su radije uživali u svojoj intelektualnoj igri i nadmoći. Podjednako nisu trpjeli katolike i komuniste, ali, čini se, više zbog njihova radikalizma nego različitosti ideja. Što je vrijeme brže teklo, više su se razlikovali od svojega ideološkoga učitelja s početka XX. stoljeća, sekularizirajući i razblažavajući prvotni projekt bojovnoga i nesnošljivoga libertinizma. Nestajala je u njih ona fanatična vjera u nepogrešivost znanosti i nezaustavljivost napretka. Postali su duhoviti podrugljivci u jednom tmurnom i teškom vremenu.

Za potvrdu tome podsjetimo da je Dežmanov *Obzor* između dva rata u jednoj prilici ugostio na svojim stranicama predstavnike svih triju idejnih krugova, što Milanu Marjanoviću ne bi valjda nikad palo na pamet. Josip Horvat¹¹ u svojim uspomename piše da se pozivu nisu doduše odazvali jedino katolici, ali su zato prihvatili svi iz druga dva kruga: od Slavka Batušića i Milana Begovića do Augusta Cesarca i Miroslava Krleže. Ipak, i tu je brzo došlo do smanjenja suprotnosti. Ako se usporede tekstovi, primjerice, liberala Ive Hergešića i katolika Ljubomira Marakovića, lako će se zamijetiti da su oni između sebe puno manje suprotstavljeni nego što su to bili i ostali njihovi ideološki uzori na početku XX. stoljeća: Milan Marjanović i Antun Mahnič. Sekularizacija je, naime, oba idejna i kulturološka kruga jako "rastopila", "ublažila", "stišala", "deideologizirala" i "smirila". Suprotnosti i razlike su, doduše, ostale, ali ne i bojovnost i isključivost. To što ljudi isto ne misle nije više bilo sablazan i grijeh u društvu.

Drugi sastojak koji je "rasklimao" ideološki optimizam obzoraša jest pojava Hrvatske seljačke stranke (HSS). Taj je pokret stvarno podijelio građanski demokratski krug na dva dijela: onaj obzoraški i onaj HSS-ovski. To se, doduše, nije osjećalo za života Stjepana Radića, jer je on bio odveć zaokupljen sudbinom seljaka i potican socijalnom utopijom, nego poslije, kad su građanski intelektualci sve više preuzimali vlast u toj stranci. Odnosi pak prema Beogradu još su brže potaknuli spomenuti rascjep u drugom idejnom krugu. Od Marjanovićeva nepopustljivog prosvjetiteljstva gotovo da je malo što ostalo. Umjesto ideologije sve je obuzela politika. Ovdje je, svakako, važno napomenuti kako je upravo u liku Vladka Mačeka, vjerojatno najgrađanskijega političara u hrvatskoj povijesti, bila otvorena mogućnost rješenja nacionalnoga pitanja. Jer, niti lijeve marksističke pretjeranosti, a još manje desne isključivosti i zatvorenosti mogu doći u priliku da izbore ravnopravnost i neovisnost svojega naroda. To je na duži rok u stanju postići

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

jedino građanska ideologija i građansko društvo, dakako, poslije svih kušnji i ispravaka, ali i deideologizacija. Zato se može reći da je izostanak građanske baštine učinio da se u Hrvatskoj i poslije nedavnoga njezinog osamostaljenja stvari nisu puno promijenile, pa se često čini da više živimo prošle nesuglasice i sukobe nego što gradimo novo društvo budućnosti. Dakako, ne misle baš svi tako. Primjerice, D. Jelčić će u usporedbi između stanja u Banovini Hrvatskoj i NDH stati na stranu te posljednje.¹² Uostalom, katolici A. Mahnič, I. Lendić i B. Perović su držali da se jedino izborom ispravnog svjetonazora rješavaju politički problemi, dok će upravo HSS prva pokušati izvan svih svjetonazora riješiti političko pitanje u Hrvatskoj. Poslije su u političkom izbjeglištvu jednako i Lendić i Perović popustili, uvidjevši da politička pitanja pripadaju politici, a ne svjetonazoru.

KOMUNISTIČKO-MARKSISTIČKI KRUG I NJEGOVA UNUTARNJA POLEMIKA

Po pukom izgledu taj je krug bio najhomogeniji, bez procjepa i rascjepa. No to je sve bilo privid. Ispod površine skrivale su se goleme razlike. Najveću raskuplinu napravio je ipak Miroslav Krleža, osoba iznimne intelektualne snage i kulturne upućenosti. Iako se zbog svoje buntovničke naravi našao na lijevoj strani, nije bio marksist, što je pokazao u knjigama *Anti-barbarus* i *Moj obračun s njima*. Tko je za uzore imao F. Nietzschea i A. Schopenhauera može u najboljem slučaju biti na crti lijeve razočarane građanske inteligencije, kamo će ga povijest vjerojatno i smjestiti. Krležin posljednji tekst u sarajevskom *Svijetu* – sjećam ga se kao da sam ga jučer čitao – dojmio me se kao potresna freska najdublje osobne nescirenosti i gnostički kozmički krik, učinjen izvan svih političkih odabira i ideoloških fanatizama. To je s marksizmom i boljševizmom zaista imalo malo sveze. Pripadalo je nekom posve drugom svijetu intimnosti i nezadovoljstva. U tom su istom procjepu sudjelovali također: Cesarec sa svojim posebnostima u pogledu nacionalnoga pitanja; Richtman i Podgorski u polemici o filozofiji znanosti i njihovo nemirenje s lenjinističkim pojednostavnjenjima; Kus-Nikolajev sa svojim odbacivanjem ondašnje neznanstvene etnologije i antropologije u marksizmu.

KULTURA U TRI IDEOLOŠKA KRUGA

Ta se deideologizacija ideja s početka XX. stoljeća u sva tri kruga – katoličkom, liberalnom i komunističkom – odrazila onda na kulturu koja i nije ništa drugo doli utjelovljenje ideja u društvenu zbiljnost. Moglo bi se općenito ustvrditi da se ondje gdje su ideologije bile jače nazočne kultura slabije razvijala. Stoga kultura postaje vrijednosnom kategorijom usprkos pritiscima ideoloških krugova, a ne zbog njih. Nije onda bilo

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

čudno da se sva naša kulturološka postignuća između dvaju svjetskih ratova kreću u krajnostima: zaslijepljene polemike i intimističkog pjesništva, osobnog tragičnog usuda i velikih riječi političke patetike.

U katoličkomu krugu najvredniji prinosi dolaze iz područja filozofije, a utjelovljeni su u imenima S. Zimmermanna, W. Keilbacha i Đ. Gračanina. U književnosti su dva intimistička pjesnika ispred svih drugih: Đ. Sudeta i I. Poljak koji, usput rečeno, nemaju nikakvih dodirnih točaka s polemičkom strujom idejnih i ideoloških sukobljavanja. Poslije dolazi N. Šop čije je izvorište u socijalnoj metafizici, a uvirište u metafizici kozmičkih galaksija.

U građanskoj je kulturi obrnuto. Tamo je filozofija u drugom planu, unatoč imenima Bazale, Vuka-Pavlovića i Filipovića, a književnost u prvom planu. Ona se okreće osobnim tuga i pojedinačnim izgubljenostima – poglavito u pjesničkoj formi – a manje u kolektivističkim ushitima i epskom romanu. Najtipičniji proizvod liberalne ideje u književnosti je Cihlar-Nehajev i njegov roman *Bijeg*. Inače, dominira minijturno pjesništvo, kratka novela i komorna drama: Vidrić, Kosor, Leskovar, Begović. Poslije dolaze Alfirević, Ujević, Cetineo i Cesarić. Nitko, dakle, na tragu Marjanovićeve ideološke preporuka. Očito je da između ideologema Marjanovića i Ujevićeve bijega u estetizam zjapi cijela jedna duboka i nepremostiva provalija. Književnost se odcijepila od ideologije i zaputila svojim samostalnim putem.

U lijevoj je kulturi Miroslav Krleža sve apsorbirao. Uz njega valja spomenuti Cesarca, Polić-Kamova, Čerinu i Ranka Marinkovića. Onoliko su bili dobri književnici koliko su se uspjeli udaljiti od stajališta boljševičkog katekizma iz Vukovara.

POLITIKA KAO SVJETONAZOR ILI SVJETONAZOR KAO POLITIKA

Sad moramo, na kraju, reći i o drugom tijeku sekularizacije triju svjetonazornih ideja koji se ogleda u nadmoći nacionalnog pitanja nad svim ostalim, pa i onim idejnim i ideološkim. Budući da naše razmišljanje nije politološko, nećemo se politikom baviti. Recimo samo to da je u dvadeset godina nacionalno pitanje u hrvatskomu društvu postalo središnjim s obzirom na poznate povijesne okolnosti. Stoga su tri spomenuta svjetonazora – koja su se nekad nudila kao jedino rješenje nacionalnoga pitanja – sami po sebi izgubili utjecaj. Nacionalno pitanje je postalo političko pitanje, a ne svjetonazorno rješenje. Stoga sekularizacija triju velikih ideja. Plebiscitarna pobjeda HSS-a na izborima bila je zapravo poraz triju velikih ideologija s početka XX. stoljeća, jer se bjelodano pokazalo da svjetonazori ne rješavaju nacionalno pitanje, nego to čini jedino politika.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

Gotovo istodobno – što nije slučajno – *Hrvatska enciklopedija* vođena od umjerenog i smirenog katolika Mate Ujevića pokazala je da se ideje i kultura jednoga naroda mogu za trenutak pomiriti i iskoračiti izvan političkih i ideoloških trzavica. S treće pak strane, socijalno je pitanje velikim koracima dolazilo u samo središte zbivanja hrvatskoga društva.

No, postoji čudna povijesna dijalektika koju nije uvijek lako protumačiti. Ako je nacionalno pitanje u svojem političkom prvenstvu sekulariziralo sva tri svjetonazora, iako u nejednakoj mjeri, s druge je strane zbog toga samo nacionalno pitanje nehotice postalo svjetonazorno, ulivši u sebe svu energiju uvjerenja iz pojedinih idejnih krugova. Stoga ne začuđuje kako su upravo te okolnosti zaoštavanja nacionalnoga pitanja u hrvatskomu društvu i njegova smještaja u obzor jedine zaokupljenosti učinile da u Crkvi i kršćanima oslabi religiozni identitet u korist nacionalnoga identiteta, ili se barem poistovjete. A logika se nacionalnoga i logika religioznoga često isključuju, jer čovjek može služiti samo jednomu gospodaru. Uostalom, dva bitna i nezaobilazna novozavjetna teksta to na neupitan način potvrđuju. Prvi je onaj o kršćanskom univerzalizmu crkvenosti i dobrote iz Pavlove poslanice Gal 3, 28-29: "Nema više ni Židova ni Grka; nema više ni roba ni slobodnjaka; nema više ni muškog ni ženskog jer ste svi samo jedan u Kristu Isusu. A ako vi pripadate Kristu, onda ste Abrahamovo potomstvo, baštinici po obećanju." Drugi je onaj o bratstvu svih ljudi i dužnosti nadilaženja plemenske zatvorenosti iz Mt 5, 38-48: "Čuli ste da je rečeno 'ljubi svojega bližnjega i mrzi svojega neprijatelja' a ja vam kažem: 'ljubite svoje neprijatelje i molite za one koji vas progone. Ako ljubite one koji vas ljube, kakvu ćete plaću imati? Zar i carinici ne čine to isto? Ako jedino svoju braću pozdravljate, što izvanredno činite? Zar i drugi ne čine to isto?'"

Da se ta opasnost zaista bila nadvila nad katoličanstvom u Hrvatskoj, pokazuju neka iznimna osobna svjedočanstva istaknutih laika koji su u vihoru rata i predraća počeli opažati kako ih je pragmatična zaokupljenost politikom u tolikoj mjeri zahvatila da su jednostavno zaboravili na svoje kršćanstvo i njegova zahtjevna etička načela. Ako je politika postala svjetonazorom, nije to nikako više moglo uz nju ostati i kršćanstvo. Ivo Lendić, jedan od najpoznatijih katoličkih svjetovnjaka – koji je bio politički i crkveno jako zauzet i nazočan u javnom životu – napisao je 1947. godine u Rimu iz bolnice dugo i neobjavljeno pismo Augustinu Juretiću. U njemu na iskren i bolan način ispovijeda brojne promašaje katoličkoga pokreta u Hrvatskoj. Negdje pred Drugi svjetski rat pohodio je sjeverni dio Hrvatske i pokušao pridobiti mlade za Katoličku akciju, ali mu je trud bio gotovo uzaludan. Nadolazio je, naime, veliki val politizacije koji nitko nije mogao spriječiti. Štoviše,

opazio je kako taj val sad dolazi sve više od desne strane. Prsti bivšega križara profesora Oršanića i njegove skupine bili su tu očito umiješani. U spomenutu pismu Ivo Lendić se žali što nije imao dovoljno snage raskinuti sa svim onim što nije kršćansko, pridodajući na kraju kako je njegov naraštaj katoličkih svjetovnjaka – onaj između dvaju svjetskih ratova – pokušao pokrstiti hrvatsku politiku, ali se, nažalost, dogodilo da je ona njihovo kršćanstvo znala do kraja politizirati.¹³ Ostala je, dakle, samo politika, dok se prava religija polako povukla iz društva, nastavljajući trajati još kao zaboravljeno sjećanje i odgovornost u dubinama ljudske duše.

ZAKLJUČAK

Ovdje zacijelo treba stati. Rasplet između pojedinih sudionika u hrvatskoj drami nije bio dovršen. No, ta je drama stvarno postojala i nemoguće je zanijekati njezino postojanje. Sukob između politike kao svjetonazora i svjetonazora kao politike nije imao svoj svršetak. Rat je sve to nemilosrdno prekinuo. Nove i stare ideologije su nahrupile, ali ovaj put ne s teorijama i kulturama kao prije, nego s puškama i nekulturom smrti i ubijanja. Nastupio je posve novi scenarij koji se dva puta dovršavao: 1945. i 1990. godine. Je li se možda moglo ići drukčijim putem, nije zacijelo na znanosti sociologije religije da na to pitanje odgovori. Njezino je da utvrdi činjenice i da ih pokuša protumačiti iz društvenih prilika i religijskih utjecaja.

BILJEŠKE

¹ Mario Strecha, *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1997., str. 241.

² Émile Poulat, *Église contre bourgeoisie*, Paris, 1977., str. 179.

³ Jean-Marie Donegani, *La liberté de choisir. Pluralisme religieux et pluralisme politique dans le catholicisme français contemporain*, Paris, 1993., str. 146.

⁴ Smiljana Rendić, *Ecclesia Mater*, O laičkom apostolatu u Hrvatskoj između dva rata, u: *Marulić 2* (1987.), str. 125-126.

⁵ *Hrvatska književna kritika*, III. dio, Milan Marjanović, Zagreb, 1950., str. 27.

⁶ Vinko Brešić, *Između opreka*, Milan Marjanović, u: *Kolo 4* (1997.), str. 115-133.

⁷ Božidar Jakšić, *Svest socijalnog protesta*, Beograd, 1986., str. 127-181; Nebojša Popov, *Traumatologija partijske države*, u: *Zbornik Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, Beograd, 1996. str. 96-97.

⁸ Émile Poulat, *Catholicisme, démocratie et socialisme*, Paris, 1977., str. 309.

⁹ Vladimir Lonačarević, *Ostvareni ideali. Prikaz rada i života Ljubomira Marakovića*, u: *Obnovljeni život* 53, 1 (1998.), str. 54.

¹⁰ Rudolf Brajčić, *Bitna teološko-eklezijalna nasljeđa naše pretkoncilске Crkve*, u: *Crkva u svijetu* 21, 2 (1986.), str. 137-153.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

¹¹ Josip Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941., Zapisi iz nepovrata*, Zagreb, 1984., str. 250.

¹² Dubravko Jelčić, *Politika i sudbine*, Zagreb, 1995., str. 225.

¹³ Ivo Lendić, *Božji kotači, Pismo msgr. Augustinu Juretiću*, Rim, 1947., str. 19. Ovaj neobjavljeni tekst sam dobio na uvid od fra Atanazija Matanića, na čemu mu ovdje zahvaljujem.

LITERATURA

Banac, I. (1988). *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*. Globus, Zagreb.

Brajčić, R. (1986). Bitna teološko-eklezijalna nasljeđa naše pretkoncilске Crkve, u: *Crkva u svijetu* 21, 2, str. 137-153.

Brešić, V. (1997). Između opreka, Milan Marjanović, u: *Kolo* 4, str. 115-133.

Donegani, J.-M. (1993). *La liberté de choisir. Pluralisme religieux et pluralisme politique dans le catholicisme français contemporain*, Presses de la fondation nationale des sciences politiques, Paris.

Horvat, J. (1984). *Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941., Zapisi iz nepovrata*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Hrvatska književna kritika, III. knjiga: Milan Marjanović, (1950). Matrica Hrvatska, Zagreb.

Jakšić, B. (1986). *Svest socijalnog protesta*, IICS, Beograd.

Jelčić, D. (1995). *Politika i sudbine*, Pavičić, Zagreb.

Lonačarević, V. (1998). Ostvareni ideali. Prikaz rada i života Ljubomira Marakovića, u: *Obnovljeni život* 53, 1, str. 54.

Matijević, Z. (1998). *Slom politike katoličkog jugoslavenstva, Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.

Popov, N. (1996). Traumatologija partijske države, u zborniku: Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju, *Republika*, Beograd, str. 89-116.

Poulat, É. (1977). *Catholicisme, démocratie et socialisme*, Casterman, Paris.

Poulat, É. (1977). *Église contre bourgeoisie*, Casterman, Paris.

Strecha, M. (1997). *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj*, Barbat, 1997.

Šanjek, F. (1991). *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, Pregled religiozne povijesti Hrvata*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Ideological and Culturological Currents in the Public Life of the Croatian People from 1918 to 1941

Jakov JUKIĆ
Split

In modern Croatian society the first ideologies appear at the beginning of the twentieth century. The Catholic-ecclesiastical ideology could be considered the first, and it is connected

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

with the name of Bishop Mahnić and the establishment of the Croatian Catholic Movement; the second ideology would be the liberal-bourgeois one, associated with the liberal literary critic Marjanović and the appearance of Modernism in literature. The third ideology could then be called the Marxist-Communist ideology and would relate to the Second Congress of the Yugoslav Communist Party in Vukovar and its rigid and dogmatic viewpoints. It is certain that the almost simultaneous occurrence of all three converse and oppositional ideologies was cause for their even greater homogeneity and mutual opposition. In the text all three ideological circles in the Croatian society of that time have been described in detail. Therefore, regardless of their distinctions, they are linked by the same ideological discourse, which indicates that nowadays their similarities and not differences should be dealt with. Nevertheless, things already started to change. All three ideologies experienced a certain deideologization and rapid secularization. Ideological exclusiveness was reported not to lead anywhere, for problems in society could not be solved through ideology. On the other hand, the national issue in Croatian society was emerging more and more into the foreground, and it could not be unraveled by ideology, but only by political pragmatism. Thus the weakening of ideological tensions and strengthening of political discourse in Croatian society.

Geistige und kulturologische Strömungen im kroatischen öffentlichen Leben 1918–1941

Jakov JUKIĆ
Split

In der modernen kroatischen Gesellschaft treten die ersten Ideologien zu Beginn des 20. Jahrhunderts auf den Plan. Als erste Ideologie kann die katholisch-kirchliche Weltanschauung bezeichnet werden, die mit dem Namen des Bischofs Mahnić und der Gründung der Kroatischen katholischen Bewegung in Verbindung gebracht wird. Die zweite wäre die liberal-bürgerliche Ideologie, die auf den liberalen Literaturkritiker Marjanović und die Moderne in der Literatur zurückgeht. Als dritte Ideologie wiederum ist die marxistisch-kommunistische Weltanschauung zu betrachten, deren unnachgiebige und dogmatische Sichtweisen mit dem 2. Kongress der Kommunistischen Partei Jugoslawiens (Vukovar 1920) in Kroatien ihren Einzug hielten. Es ist unwiderlegbar, dass die fast gleichzeitige Entstehung dreier gegensätzlicher und verfeindeter Ideologien eine jeweils noch stärkere Homogenisierung und wachsende gegenseitige Konfrontierung zur Folge hatte. Die drei genannten

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 10 (2001),
BR. 1-2 (51-52),
STR. 3-18

JUKIĆ, J.: IDEJNA
I KULTUROLOŠKA...

ideologischen Wirkungskreise der kroatischen Gesellschaft zu Beginn des 20. Jahrhunderts werden im Text ausführlicher beschrieben. Gemeinsames Merkmal ist, trotz der zahlreichen Unterschiede, derselbe ideologische Diskurs. Daher gilt es sich heute mehr mit den Ähnlichkeiten als mit den Unterschieden zu beschäftigen. Und tatsächlich hat sich einiges geändert: Alle drei Ideologien haben eine gewisse Deideologisierung und beschleunigte Säkularisierung erlebt. Man ist sich klar geworden, dass ideologische Ausschließlichkeit zu nichts führt und dass man gesellschaftliche Probleme nicht auf ideologischem Wege lösen kann. Andererseits wiederum gelangte die kroatische nationale Frage immer mehr in den Vordergrund – dieses Problem konnte offensichtlich nur mit politischem Pragmatismus angegangen werden. Dieser Umstand erklärt die Abschwächung ideologischer Spannungen und die Stärkung des politischen Diskurses in der kroatischen Gesellschaft.